

Огбем чурту — ондур чараш Монгун-Тайгам.

Монгун-Тайга (Чихачев сыны, бедии 3710)

Иргит С.У.

I Организаcтyг кезээ

Тыва дылым.

Деспил-оол Санчы

Парта артын ээлеп оргаш,
Баштай дыңнап өөрөнгөм,
Башкым-биле мендилежир
Байлак дылым – тыва дылым.

Тыва-дылым төрөөн дылым
Дыңнап пөкпес мерген дылым.
Хайнакталдыр холувазым
Хайыралыг тыва дылым.

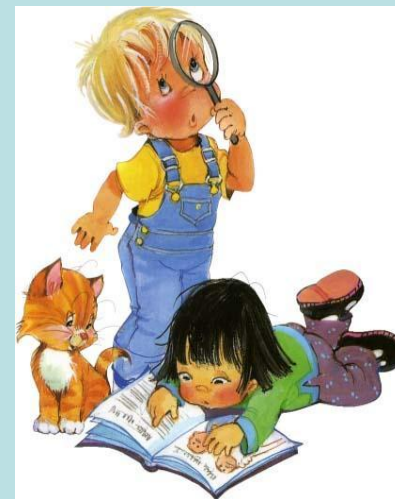
II Катаптаашкын. «Сөстөр бодунуң олудун канчаар тып алганыл?»

**Эмчи, чугдунуп тур, бора, бажың, эжинген,
дүрген, тудугжу, ыяштар, чолдак, тооруктаан,
чоон, хадып турган, аалчы, кызыл.**

Демдек ады

Укталган бе, укталбаан бе,
Утказы чоок, удур бе деп,
Демдектерин ылгап тургаш,
Дески тода дамчыдыптар
Чүү деп ындыг чечен-мерген
Чугаа кезээ болу берди?

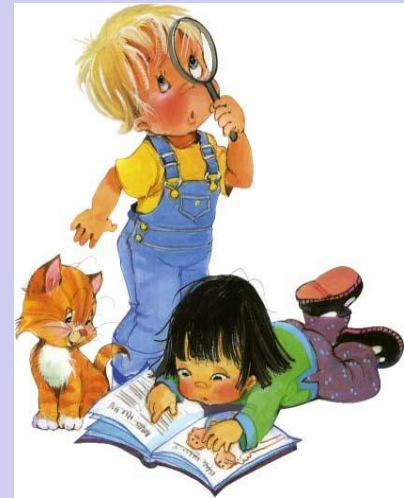
III Чаа тема

Чаъс

Соок хат арынче хап турган. Суггур чаъс күштелип эгелээн. Бүргег дээрде булуттар аар – аар көжуп чоруп турган.

Чаъс соонда.

Чылыг хат арынче хап турган. Дымырааш чаъс соксай берген. Аяс дээрде булуттар чиик-чиик көжуп чоруп турган.

Ийи сөзүглелде удурланышкак уткалыг демдек аттары ажыглап бижээн.

Бирги сөзүглелде суггур чаъс үезинде дээрниң байдалын көргүскен, а ийигизинде чаъс соонда дээрнин байдалын көргүскен. Чаъс үезинде хат соок, чаъс суггур, дээр бүргег, булуттар аар- аар турган. Чаъс соонда хат чылыг, чаъс дымырааш, дээр аяс, булуттар чиик- чиик апарган.

Удурланышкак уткалыг демдек аттары

СООК- ЧЫЛЫГ
СУГГУР-ДЫМЫРААШ
БУРГЕГ-АЯС
ААР-ААР – ЧИИК-ЧИИК

Чоок уткалыг демдек аттары

Бичии - хензиг, азарганчыг, ыңай

Дидим - эрес, чүреккир, маадыр

Дүрген - аваангыр, кашпагай, шалыпкын

КИЧЭЭЛ – КАТАПТААШКЫН

Удурланышкак
болгаш чоок уткалыг
демдек аттары

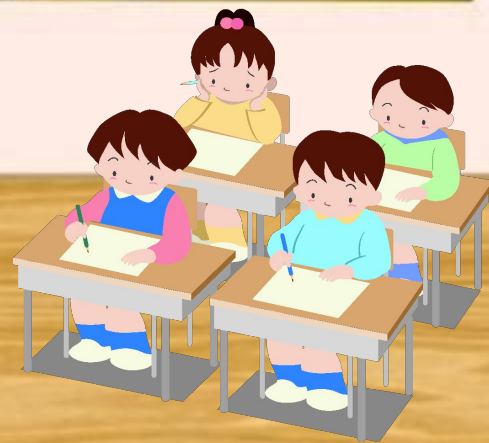

Кичээлдин сорулгазы

- А) демдек аттарының дугайында билиглерни ханыладыр өөредир, удурланышкак болгаш чоок уткалыг демдек аттары-биле таныштырар, оларның чугаага ужурдузазын билиндирер.
- Б) уругларның угаан- бодалын сайзырадыр, дыл -домаан делгемжидер.
- В) уругларны арыг- силигге, кезээ чорукка кижизидер.

КЫДЫРААШ – БИЛЕ АЖЫЛ

*Чоок болгаш удурланышкак
уткалыг демдек аттары*

Чараштыр бижилге минутагы

Биче чалгаа улуг чалгаага чедирер

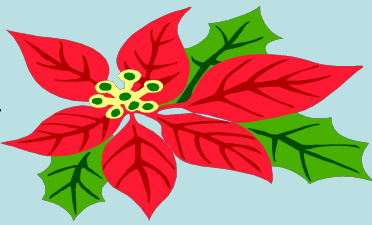
*Сагыштын бичези херек
Саванын улуу хере*

**Оюн:
Кичээнгейлиг бол!**

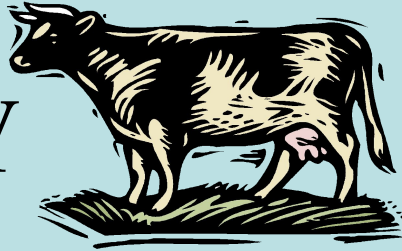
**Өн-чүзүнү, амданы, чыды,
хемчээли, узуну, хевири,
аажы- чаны.**

Өңү

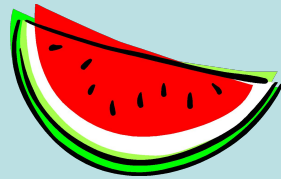
КЫЗЫЛ

Чүзүнү

шокар

Амданы

чаагай

Хевири

борбак

Хемчээли

улуг

Демдек аттары чүвелерниң кандыг демдектерин илередир-дир?

Өң- чүзүнүн, хемчээлин хевирин, амданын, чыдын, аажы-чадын, узун-кысказын дээш оон- даа.

Кижилерниң аажы- чадын, мөзу-шынарын көргүзер кандыг демдек аттары билир силер

Ээлдек, хөглүг, мунгаргай, хүндүлээчел, күш-ажылчы, ажыныычал дээш оон-даа өске

Мергежилге 287 арын 112

*Утказы удурланышкак демдек аттарын ийи сөзүглелден
хамаарышкан сөстери-биле ушта бижип алынар.*

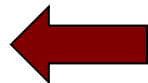
*Үлегери: Чылыг хат – соок хат,..
суггур чаъс – дымырааш чаъс,
бүргег дээр – аяс дээр,
аар –аар булуттар – чиик-чиик булуттар*

Сула -

ШИМЧЭЭШКИН

Оюн: чүвөлөрдүн демдээн ёзугаар тывар

Карактары соок,
үргүлчү аш,
боду көк

Кажар, чашпаа,
сарыг-кызыл,
уzun хоюг дүктүг
кудуруктуг, мегечи

Кыжын ак, чайын
бора, чүгүрүк,
кулактары узун,
кортук

Күштүг, улуг,
хүрөң, матпагар
буттарлыг

Оюн: Чүвелерниң демдээн ёзугаар тывар

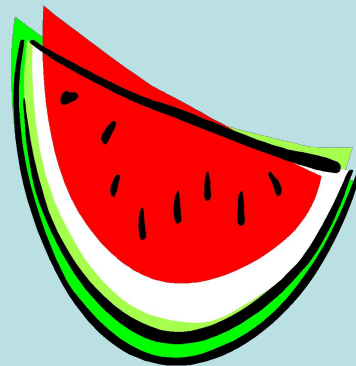
Чараш, уран-шевер, эвилең-ээлдек, ажилгыр, эриг баарлыг

Мөге, шыырак, эрес, дидим, маадырлыг

Чигирзиг, улуг, борбак, дашты ногаан, ишти кызыл, чиртингир

Ажыг, амданыг, борбак,

Мергежилге 289 арын 112.

Удурланышкак уткалыг демдек аттарын
тып бижидер.

Кадык — аарыг, оожум — дүрген, изиг — соок,
караңгы — чырык, кежээ — чалгаа, аар —
чиик, тар — алгыг, соок — чылыг, кортук —
дидим, каржы — эвилең, ажыг — чигирзиг,
чевен — шевер.

Үлегери: Арыг - хирлиг, терең —
СЫЫК.

Хөглүг грамматика

МИНУТАЗЫ:

Ак өң кайдал? Ак оңнү немээш, сөстөрни номчу

Шак

Акша

Дузак

Акула

Чаак

Актёр

Кулак

Кар ак

Соодак

Дыргак

Тав ак

П акет

Боорз ак

Мергежилге 300 арын 116

*Демдек аттарынга удурланышкак болгаш чоок уткалыг
сосстерден тыпкаш бжиңер.*

Бедик – **чавыс, улуг**

чидиг – **шапты,.....**

кошкак – **дыңзыг, бош**

изиг – **соок,.....**

хоптак – **.....чазый**

эрес – **мунчу, дидим**

ажыг – **чигирзиг, кыжыраң**

дыдык - **бүдүн, орук**

**Чоок утканы илередир
сөстөрнiң, ужур- дузазы
бистиң, дылывыс чараш
болгаш онзагай болзун
дээш, чугаалаан чугаавыс
чедингир болзун дээш бар
бооп турар.**

Оюн «Угаангыр, тывынгыр»

Хөй сектер орнунга улегер домактарда
удурланышкак уткалыг сөстөрни
тывыңар.

МӨҢГҮН

Кыстыг
Оолдун кижиге,

Кижиге кыя

Иелиг
Адалыг оол томааныг

Кыс шевер,

Кежээ кижиге
Чалгак кижиден,

Коргар.

ДЕМДЕК АДЫ

Чувелерниң чүлүг боорун, кандыг боорун,

Чугаалап бээр, медээлеп бээр.

Хемчээлин- даа, амданын- даа.

Хевир-дүрзү, чүзүн- оңун.

Хевээр олчаан сӨглен турар.

Киңсилернин аажы- чаңын.

Каржы- дошкун, кортук – дидимин.

Каш сӨс– биле чиге сӨглээр.

Чүү деп ындыг чугаа кезээл?

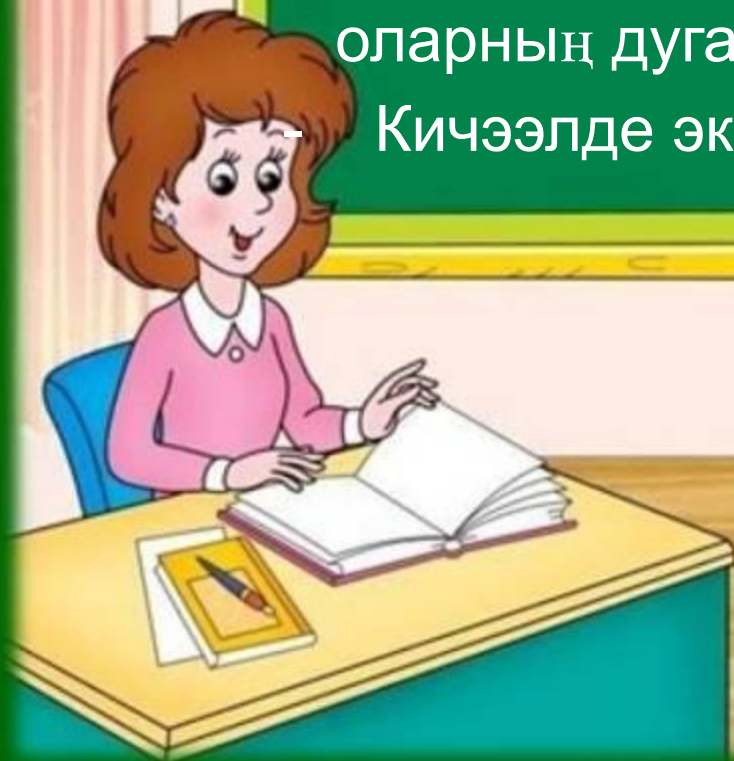
Тывыңарам уруглар!

1. Демдек ады деп чүл?
2. Ол чүнү илередирил?
3. Демдек ады кандыг айтырыгларга харыылаттынарыл?
4. Домакка чүү деп чугаа кезээ-биле харылзажып чоруурул?
5. Демдек ады домакка кандыг кежигүн болурул?
6. Демдек адынын чугаага ужур-дузазы чүдел?
7. Демдек ады кандыг ийи бөлүкке чарлырыл?

Туннел:

- Бо хүн кичээлде чүнү өөрөндивис?
- Чоок болгаш удурланышкак уткалыг сөстөрниң ужур- дузазы чүл, оларның дугайында чүнү билип алдыңар? Кичээлде эки ажилдаан эр-хейлер!!!

Онаалга

**Мергежилге 290, 291
арын 112-113**

Кичээл дээш четтирдим!!!

Синквейн

- Силер уруглар чугаа кезектерин шупту ооренген билир силер. Ынчангаш чугаа кезектерин ажыглааш 1 шулуктен чогаадыптаалынарам.
- 1 одуругга чуве ады (чангыстын болгаш хойнун санында)
- 2 ийи демдек ады (чоок болгаш удурланышкак)
- 3 уш кылыг состери
- 4 темага дууштур 1 домак
- 5 туннел чангыс сос, чуве ады.
- Чижээ:

Синквейн

- **Башкы**
- Чогаадыкчы, сагынгыр, тывынгыр.
- Өөрөдир, чагыыр, деткиир.
- Башкы сөзү үнелиг.
- Сылдыс (чырыткы).
- **Өөреникчи**
- Чаптанчыг, дыннангыр.
- Өттүнүүчел, өөрениичел.
- Школага эки өөренир,
- Салгакчы.

- **Ном**
- Солун, чаа.
- Сонуургаар, номчуур.
- Эртемнерниң үнер дөзу.
- Эртем.

- **Демир –ужук**
- Көк, кара, кызыл
- Бижиир, чуруур, шыяр.
- Демир-үжүүң шын тут!
- Эдилел.

- **Суг**
- Арыг, кылагар
- Эштир, чунар, шымныр.
- Сугну хирлендирип болбас!
- Эртине.

- **Чем**
- Амданныг, чиксенчиг
- Ижер, чиир, белеткээр.
- Эртенги чемни ыяп-ла чиир.
- Кадыкшыл.

- **Орук**
- Узун, кыска
- Чоруур, кылаштаар.
- Орукка чорааш далашпас
- Каалама.
- **Орун**
- Чылыг, чымчак
- Удуур, дыштаныр.
- Эртенниң-не орун эдер.
- Таамчырал.

Аът

- Чүгүрүк, ылгын
- Саяктаар, челер.
- Тыва кижии аътка ынак
- Хөлге.